

Naxçivanda bədii sənətkarlığın inkişafı

Sakinə Mahmudova

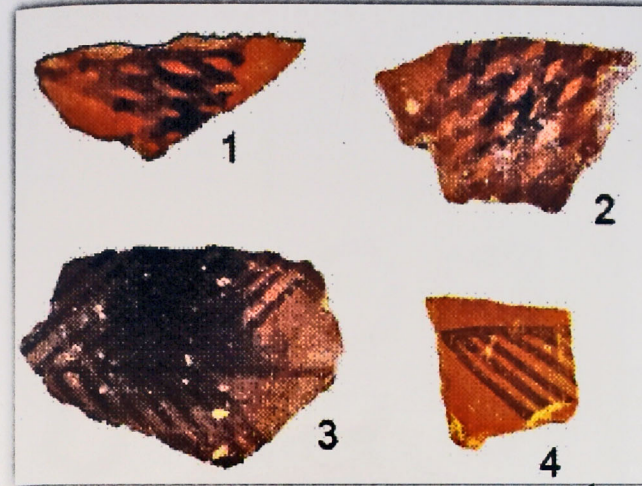
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası Sənətsünaslıq fakültəsinin magistr tələbəsi
E-mail: cakkow.mahmudova95@gmail.com

Azərbaycanın səfali guşələrindən olan Naxçivan həm də zəngin mədəniyyət ocaqlarından biridir. Qədim tarixə malik məntəqənin təməl daşları zamanın dərinliklərinə gedib çıxır. Bir sıra qaynaqlarda şəhərin yaranması Nuh peyğəmbərlə əlaqələndirilir. Bəzi inanclara görə isə, Nuh peyğəmbərin qəbri Naxçivan şəhərində yerləşir. Xalq arasında yayılmış rəvayətə görə, "Naxçivan" toponimi "dünya tufanı" ilə bağlıdır: "Nuhçuvan" – "Nuh tərəfdarlarının məskəni" mənasını verir. [1]

Qədim Naxçivan xarici səyyahların da diqqətini çəkmişdi. Bunun nəticəsidir ki, Yunan və Roma mənbələrində Naxçivan şəhərinin Naksuana adlandırıldığına şahid oluruq. Eyni zamanda, Klavdi Ptolomeyin (II əsr), Kvin Flakin (e.ə. 65-8-ci illər) əsərlərində şəhərin adı çəkilir [7]. Bu da onu göstərir ki, Naxçivan nəinki orta əsr səyyahlarının, eyni zamanda, qədim müfəttəhlərin də marağına səbəb olmuşdur. Naxçivanın əlverişli coğrafi mühitdə yerləşməsi bu ərazidə in-

sanların məskunlaşmasına şərait yaratmışdır. Qədim insanların bu torpaqlarda məskunlaşması paleolit dövrünə qədər uzanır. Əgər bir yerdə insan varsa, orada mütləq mədəniyyət yaranacaqdır. Nəticədə Naxçivanın da tarixi və mədəniyyəti qədim köklərə dayanır. Hələ fiziki və əqli cəhətdən inkişaf etməmiş insan daha artığını yaratmağa qədər vaxt lazım idi. Bunun üçün isə insanın inkişafı və əlbəttə ki, tarixi şərait vacib amillərdən sayılır. Ona görə də deyə bilərik ki, Naxçivanın paleolit dövrü insanları hər şeyi eyni zamanda əldə etmişlər. Hər yerdə olduğu kimi, burada da inkişaf mərhələ-mərhələ baş verirdi. Paleolit insanına sənətkarlıq yox, yemək lazım idi. Yeməyə olan tələbat nəticədə kəsicilərin yaranmasına səbəb oldu. Naxçivanda qədim daş dövrünün mərhələlərini izləmək mümkün olmasa da, Qazma mağarasından daş alətlərlə yanaşı, sümüksən hazırlanan alətlər də tapılmışdır [2]. Bu alətlər, təbii ki, kobud formada idi.

İnsanlar yığıcılıq, ovçuluq kimi vərdisləri əldə etdikcə onlarda yeni vərdişlər yaranırdı. İnsan, sadəcə, ovlamaqla və yığıcılıqla kifayətlənə bilməzdi. Nəticədə, əldə olunan məhsulun saxlanması ehtiyac yarandı. Əslində bu prosesin formalaşması üçün uzun tarixi şərait lazım idi. Mezolit dövründə insanlar təbiət məhsullarını mənimsəməklə kifayətlənə bilməyib, istehsalatla başladılar. Əsası bu dövrdə qoyulsa da, formalaşması Neolit dövründə baş verdi. Azərbaycanda e.ə. VII minilliyin əvvəllərindən başlamış Neolit dövrünü sənətkarlığın əsaslı köklərinin yaranması kimi qiymətləndirmək olar. Məhz həmin dövrdə əkinçilik və maldarlıqda əsaslı inkişaf baş verdi. Eyni zamanda, toxuculuq kəşf olunmuş və gil qablar hazırlanmışdır. Digər dövrlərdən fərqli, Neolit dövründə istehsal təsərrüfatı formalaşmağa başladı. İnsanlar artıq daşı citalamağı və dəşməyi öyrənmişdilər. Bütün bu prosesin izlərinə Naxçivan ərazisində də rastlanmışdır. Naxçivanın Neolit dövrü mədəniyyəti Yaxın Şərqi ölkələrinin həmdövr mədəniyyəti ilə ortaq xüsusiyyətlərə malikdir [2]. Hələ 5000 il bundan əvvəl şəhər kimi təkmilləşən Naxçivanın əhalisi əkinçilik və maldarlıqla yanaşı, sənətkarlıq – dulusçuluq, metallurgiya, metalışləmə, toxuculuqla məşğul olurdu.

Naxçivan bədii sənətkarlığı dedikdə qədim şəhərin özünəməxsus keramika məmulatları yada düşür. Sözün əsl mənasında, Naxçivan torpaqlarında hər addımbaşı keramika nümunələri aşkarlanmışdır. Bu həm Naxçivanda dulusçuluq sənətinin inkişafını, həm də qabların əhalinin məişət həyatında nə dərəcədə mühüm rol oynadığını göstərir. Naxçivan ərazisində tapılan ilk keramika məmulatları Neolit dövrünü əhatə edir. Naxçivanda həmin mərhələnin öyrənilməsinə I Kültəpə abidəsinin xüsusi rolu var. Kültəpədə aşkar olunmuş Xalaf tipli boyalı qab Kültəpə Neolit mədəniyyətinin Xalaf-Ubeyd mədəniyyətləri ilə bağlılığını deməyə əsas verir [2].

Eneolit dövründə saxsı qablar istehsalı daha da tərəqqi etdi. Naxçivanda Eneolit dövrünün tədqiqində Sirabçay hövzəsində yerləşən Uzun Oba və Uçan Ağıl yaşayış yerlərinin xüsusi əhəmiyyəti var. Aşağıdakı keramika parçaları Uçan Ağıl (Şəkil 1; 2) və Uzun Obaya (Şəkil 3; 4) aiddir [2]. Hər iki yaşayış yerində tapılmış parçalar Eneolit dövrünün boyalı keramika nümunələridir. Keramika parçalarından məlum olur ki, xətlər bu dövrdə də aktual məsələdir. İstər II Kültəpədən, istərsə də Qızılburun və Şahtaxtıdan tapılan keramika məmulatı deməyə əsas verir ki, Uçan Ağılda aşkarlanmış keramika məmulatının üzərindəki xətlər bir-biri ilə eyniyyət təşkil edir.

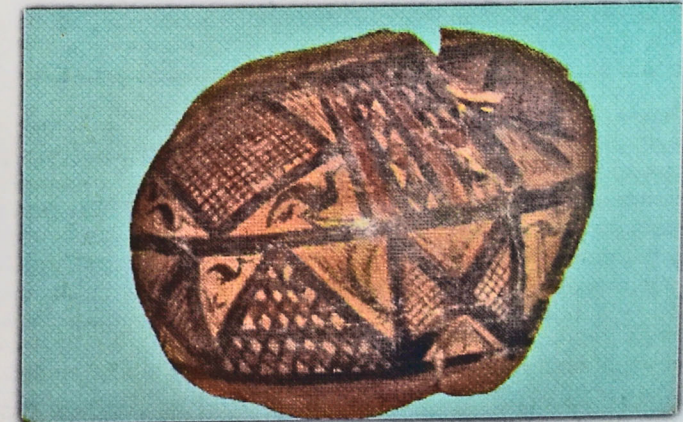
Keramikanın inkişafı baxımından Naxçivanda Tunc dövrü xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki Orta Tunc dövrü Naxçivanda Boyalı qablar mədəniyyəti ilə xarakterizə edilir. Qablar polixrom və monoxrom olaraq iki qrupa ayrılmışdır. Bildiyimiz kimi, monoxrom bir rəngli, polixrom isə çoxrəngli mənasını verir. Artıq bu dövrdən etibarən polixrom boyalı qablar diqqəti çəkir. II Kültəpədə, digər ərazilərdə polixrom boyalı keramika məmulatları və parçaları aşkarlanıb.

Şəkildəki bu qab polixrom boyalı keramikadır. II Kültəpəyə aid keramikanın üzərində qədim dövr üçün xarakterik həndəsi motivlərlə yanaşı, heyvan rəsmi də yer alıb. Həndəsi naxışlarla bircə heyvan

motivlərinin də yer alması maraqlı məsələlərdəndir. Vizual baxımdan haradasa müasirliyə uyğundur. Ən azından sözügedən dövr üçün şedevr hesab etmək olar.

Qədim xalq sənəti sahələri dulusçuluq və daşıqlama Neolit, metalışləmə isə Eneolit dövründən məlum idi. Naxçivanda sənətkarlıq daha da inkişaf etmiş və bu inkişaf özünü nəfis xalçalarda büruzə vermişdir. O.A.Həbibullayev tərəfindən Kültəpədə aparılan araşdırmalar nəticəsində burada gildən düzəldilmiş xalça toxumağı üçün dəzgahlar aşkarlanıb. Eləcə də sümükdən düzəldilmiş cəhrələr, gil qablar və içində qırmızı rəng tapılmışdır. Həbibullayev məmulatın e.ə. IV-III minilliyə aid olduğunu bildirir [3]. Erkən orta əsrlərdə xalçaçılıq müstəqil sənət növü kimi formalaşdı. Azərbaycanın digər yerlərində olduğu kimi, Naxçivanda da xalçaçılıq sənəti xalq sənətkarlığının mühüm qollarından birinə çevrildi. Naxçivanda toxuculuğun, o cümlədən xalçaçılığın inkişafına təkan verən amillərdən biri qoyunçuluğun əsas təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi idi. Belə şəraitdə keyfiyyətli yuna tələbat ödəniydi. Digər amil isə Naxçivanın Culfa bölgəsinin təbii boyaq bitkisi olan boyaqotu (marena) və dünyanın bir çox yerində rastlanmayan qırmız böcəyi ilə zənginliyi idi [4]. Qırmız böcəyi sayəsində el arasında Qırmız adlanan keyfiyyətli tünd-qırmızı rəng əldə edilirdi. Orta əsrlərdə bu ərazidə xalça istehsalı kütləvi şəkildə alınıb, yun məmulatı ilə yanaşı, pambıq və ipək saplarla da toxunmuşdur. Təəssüf ki, bizim sahib olduğumuz Naxçivan xalça qrupuna aid xalçalar əsasən XIX-XX əsrləri əhatə edir. Çünki xalça məişətdə geniş istifadə olunurdu və hazırladığı material uzun zamana davam gətirmirdi [3]. Bunun nəticəsi idi ki, Naxçivanın qədim xalçaları günümüzədək qalib çatmamışdır. Digər bir səbəb isə müxtəlif vasitələrlə xalçaların dünyanın bir sıra yerlərinə aparılmasıdır. Hazırda Naxçivan xalçaçılığının inkişafını izləmək mümkündür.

Bu əsər Naxçivandakı Xalça muzeyində saxlanılır. Xovsuz xalçalara aiddir. 1900-cü ildə kilim Şərur rayonunda Axura kəndində yundan toxunmuşdur. Xalçada maraqlı rəng ahəngi mövcuddur. İlk baxışda xalçanın üzərindəki təsvir ziqzaq xətlərdir.

Zəngin mədəni irsə malik qədim Naxçıvan zərgərlik məmulatı ilə də kifayət qədər məşhur idi. Hələ eramızdan əvvəl II minillikdə əcdadlarımız tuncdan xəncərlər, kəmərlər, boyunbağlar, sırğalar və s. zinət əşyaları düzəltdirmişlər [5]. Buna bəriz nümunə kimi Azərbaycanın digər şəhərlərindən, eləcə də Naxçıvandan aşkarlanan maddi mədəniyyət nümunələrini göstərmək mümkündür. Tarixi qədim köklərə gedib çıxan zərgərlik sənətinə aid nümunələr Naxçıvanda I Kültapə yaşayış yerindən əldə olunub. Buradan qızıl məftildən hazırlanmış sırğa, tuncdan spiralvari girdə asmalar, bilərziklər, müxtəlif formalı tunc sırğalar və s. tapılıb. Naxçıvanda Son Tunc – Erkən Dəmir dövrünə aid arxeoloji abidələrdə bəzək əşyaları var [6]. Belə ki, bu bəzək əşyaları muncuqlardan, boyunbağıdan, asmalardan və s. ibarətdir. Bütün bu arxeoloji araşdırmaların nəticələri göstərir ki, bəzək əşyaları qədimdən insanların marağında idi. Azərbaycanın bir çox şəhərlərində olduğu kimi, orta əsrlərdə Naxçıvan zərgərliyi də öz mövqeyini qoruyub saxlayırdı. Ümumiyyətlə, orta əsrlər zərgərliyinin ən zəngin dövrlərindən biridir desək, yanlışdır. Həqiqətən də, orta əsrlərə məxsus Naxçıvan zərgərlik məmulatı diqqəti cəlb etməyə bilməz. ♦

e.ə. VIII-VII əsərə aid aqat muncuqlar və boyunbağlar.

Ədəbiyyat:

1. Naxçıvan qrupu xalçaları. Bakı – "ELM" – 2012, 4 s.
2. Vəli Baxşəliyev, Fizzə Quliyeva. Naxçıvanın tarixi abidələri. Bakı – Nurlan – 2017, 10 s, 12 s, 14 s, 27 s.
3. Gülnarə Qənbərova. Naxçıvan xalçaları üzərində salınmış naxişlərin rəmzi mənalari. Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri № 1 (9), 2012, 18 s.
4. Fəxrəddin Səfərlı. Naxçıvanda xalçaçılığın inkişaf tarixindən. AMEA Naxçıvan Bölməsinin xəbərləri. № 1, 2015, 25 s.
5. Sara Hacıyeva. Naxçıvanda zərgərlik sənətinə dair nümunələr. AMEA Naxçıvan Bölməsinin xəbərləri. № 3, 2011, 56 s.
6. Toğrul Xəlilov. Naxçıvandakı Son Tunc – Erkən Dəmir dövrünə aid arxeoloji abidələrdən tapılmış muncuqlar, baş və boyun bəzəkləri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin xəbərləri. № 3, 2011, 106 s.
7. Yeganə Ağamalyeva. Azərbaycan şəhərlərində tarixi abidələrin qorunma problemləri. D 2005, 21 s.

Резюме

Автор статьи предоставляет вниманию читателей информацию о самых разных пластах истории Нахчывана.

Ключевые слова: Нахчыван, художественное ремесло, керамика, ковер, ювелирные изделия.

Summary

The author of the article provides readers with information on various layers of the history of Nakhchivan.

Key words: Nakhchivan, artistic craft, ceramic, carpet, jewelry.